

СОЦІОЛОГІЯ

УДК 2-175

© Віталій Докаш
(Чернівці)СОЦІАЛЬНИЙ ХАРАКТЕР ЕСХАТОЛОГІЇ
В АПОКАЛІПТИЧНІЙ ТА ПРОРОЧІЙ ЛІТЕРАТУРІ

У статті аналізуються сучасні характеристики пророцтв, їх призначення та способи реалізації. Проводиться компаративний аналіз пророчої і апокаліптичної літератури, її символічна система. Визначається соціальний характер есхатологічних ідей та їх інтерпретація в апокаліптичних джерелах. Пропонується різноманітна методологія тлумачення структурних компонентів книги Об'явлення і її знакова мова.

Ключові слова: есхатологія, сотеріологія, пророк, пророцтва, пророча література, апокаліптична література, Месія, Об'явлення.

Актуальність даної проблематики полягає в тому, що в часи великих суспільних трансформацій виникають соціальні кризи та катаклізми, які викликають до життя ідеї пошуку справедливості, рівності, що відповідно формує апокаліптичні настрої у населення. Враховуючи, що українське суспільство можна віднести до типу перехідних, ідеї апокаліпсисів в ньому є перманентними. Саме тому важливо прослідкувати, в якій формі пророкувались моделі «кінця світу», та як вони відображались в пророчій і апокаліптичній літературі. Власне це й визначає **мету** нашого дослідження.

Означена мета визначає наступні **завдання**:

1. Проаналізувати сутнісні характеристики пророцтв, їх основні функції та типологію.
2. Провести порівняльний аналіз пророчої і апокаліптичної літератури.
3. Окреслити основні типи символів, які використовуються в літературі для реалізації есхатологічних ідей.
4. Дослідити, які функції використовують пророцтва в сучасну епоху.

Ступінь наукової розробки проблеми. Звертаємо увагу на те, що оскільки пророча та апокаліптична література викликала до себе великий інтерес, до її аналізу звертались як науковці, так і теологи. До таких можна віднести: Барклі У. [1], Гандрі Р. [4], Гопченко П. [6], Грема Б. [7], Кліфорд П. [10], Ледда Д. [11], Менья О. [14], Паулін Д. [16], Паша Р. [17], Рогозіна П. [20], Спраула Р. [24], Тенні М. [25;26].

Основний виклад матеріалу. Есхатологія як в ранньому християнстві, так і в його пізніших формах базується на старозавітній та новозавітній апокаліптиці (грецьк. об'явлення) і не зводиться тільки до удосконалення вчення про посмертну віддачу. На кожному історичному етапі розвитку людства вона змінювала свою парадигму під впливом як політичних так і соціальних чинників, пропонуючи не тільки компенсацію індивідуальної втраченості, але й соціальних змін. Основні есхатологічні концепти висвітлювались чи то в пророчій, чи в апокаліптичній літературі.

Ми не ставимо перед собою завдання детально проаналізувати біблійну апокаліптику, а лише прослідкуємо еволюцію окремих есхатологічних концепцій в рамках того, як християнство реагувало на соціальні зміни в світі та інтерпретувало суспільні катаклізми і можливості їх подолання. В контексті цього зауважимо, що виникнення багаточисельних „пророчих праць”, частина яких увійшла в Біблію, було спробою дати відповіді на складні питання сьогодення. Однак, як ми вважаємо, витoki біблійної апокаліптики слід шукати в ілюзорних потребах віруючих мас, які втомилися від перманентних поразок, страждань і земних тягот, а тому звертали свої погляди на останню надію – прихід Месії і остаточну зміну стану речей. Традиційно, як тільки виникали нові соціальні катаклізми (поработіння, знищення цілих культур та етносів), з'являлися нові пророцтва про прихід Месії [10, с. 42].

Є думка, що суттєвої різниці між апокаліптичною і іншою пророчою літературою – не існує. Однак, якщо звернутися до тлумачення цієї літератури богословами, то таку різницю можна все ж таки помітити. Враховуючи, що в подальшому ми будемо звертатись до аналізу пророцтв та пророчої апокаліптичної літератури, є сенс деталізувати поняття „пророк”, „пророцтва”, „апокаліптична” та „пророча література”. Це важливо тим більше, що в сучасній релігієзнавчій літературі такий аналіз відсутній. **Пророк** (від грецьк. *προφetes*) – пророк, глашатай, вісун, той, хто передбачає майбутнє, інколи як „людина Божа”(1Цар.2:37) [2, с.791-792]. Пророк – «той хто говорить замість [Бога]» – посередник у спілкуванні між Єдиним Богом і людьми. Зауважимо, що уявлення про пророків можна віднести ще до давніх текстів Біблії – в Торі та Танасі. Івритське слово «наві», яке у них використовується, традиційно переводилось як «пророк», яке ще етимологізується як «призваний» – призваний самим Богом оголошувати Його волю людям і наставляти їх на шлях істинний. Вважається, що пророк є «устама Бога» [19, с.694]. Основне завдання пророка, за вченням, не просто передбачати майбутнє, а бажати врозумити, спрямувати людей до основної мети – есхатологічного майбутнього [Там само – с. 694]. Вважається, що пророки можуть передбачати майбутнє. Відповідно, їх пророцтва ґрунтуються на тому, що пророк для своїх вісунів нібито отримав благословіння від Бога. Узагальнено пророком можна назвати людину, яка отримала прозріння минулого, теперішнього і майбутнього; вістка отримується пророком у більшості через видіння чи символічні дії [8, с.843-844].

Історія свідчить, що пророки першими заговорили про рівність усіх людей перед Богом, про те, що Господь – Суддя всіх народів землі. Пророки, як вважають богослови, приходять у той час на загальному горизонті людської культури, який багато мислителів вважають переломним, «осьовим». Умовно – це середина I тис. до н.е., коли оформляються основні релігійно-етичні і філософські вчення, які визначили обличчя наступної цивілізації [19, с. 694-695].

Підкреслимо, що способів пророцтв дуже багато: гадання за небесними та атмосферними явищами, за летом птахів, серед яких – і тлумачення сновидінь. Зауважимо, що в книзі „Апокаліпсис” якраз застосовано останню форму тлумачення майбутнього. Всі пророцтва в певних релігіях сюжетно об’єднуються в так звані пророчі книги. В Біблії, наприклад, це книги „великих” і „малих” пророків, в яких в алегоричній формі розкриваються причини різноманітних бід та нещастя, які випали на долю богообраного народу [18, с.262-263]. Власне тому богослов Норман Гайслер, посилаючись на Бартон Пейна говорить про Біблію як суцільне пророцтво, аргументуючи, що в ній таких є 1817 (1239 – в Старому Завіті і 578 – у Новому). На його думку, аргументація на основі пророцтв – це аргументація на основі Божого всебачення [3, с.782]. Під пророцтвами в Біблії розуміється *об’явлення*, яке дається людині через Духа Святого. В Новому Завіті пророцтво зараховується до дарів Духа (1 Кор.14:1, 5, 39). Тобто мова йде про Божі об’явлення, які неможливо досягнути людським розумом (2 Пет. 1:20).

Нагадаємо, що пророчі книги – це особливий жанр, який був народжений давньоєврейською словесністю. Неможливо зрозуміти становлення цього жанру поза контекстом розвитку релігійної та філософської думки, поза пророчим рухом, який був у центрі духовного життя євреїв у VIII-VI ст. до н.е. Це був час кризи, загострення міжусобиць і соціальних протиріч, час загибелі Ізраїльського Царства, а потім і Іудеї під напором асирійців і вавилонян. Це був час упадку духу та відчайдушного спротиву йому і часу трагічних випробувань віри. Він і визвав до життя пророків, які протистояли духовній анемії і розпаду, знову й знову нагадуючи про етичну суть Союзу (Заповіту) із Всевишнім [Там само. – с. 694].

Богослови Ф. Рінекер і Г.Майер за формою прояву класифікують пророцтва наступним чином: а) пряме небесне об’явлення Бога (Зах.1:1) б) сни і видіння (Бут. 46:2; Дан 1:17; Зах 1:7), в) символічні дії (Єр. 27:2). Вони вважають, що пророцтва можуть розповсюджуватися на минуле, сьогодення і майбутнє. Головна ж сфера пророцтв, за Ф.Рінекером і Г.Майером, – майбутнє, що підтверджується не тільки старозавітніми пророцтвами, але й самим Новим Завітом (Дії.11:27; 20:23; Об. 1:1). Призначення пророцтв Ф.Рінекер і Г.Майер бачать в наступному: давати віруючим конкретні вказівки, що слід робити в даний момент згідно

волі Бога. Вони повинні прийматись на віру [2, с.794-795]. Загальноновизнаною серед християн є думка, що біблійні пророцтва – форма попередження Богом людей про прийдешні події, щоб вони були готові до них, особливо коли мова йде про суд [16, с.11, 12]. В залежності від типу виконання, пророцтва поділяють на три категорії: а) *безумовні* (про обітниці); б) *пророцтва з умовами* або альтернативні (наявність віри для спасіння, наприклад); в) *пророцтва, що виконуються послідовно* (в ході історії). На підставі цієї типології до пророків відносять Івана Хрестителя, як останнього пророка; Ісус Христос у Новому Завіті 12 раз також називається пророком [8, с. 845-847].

Слід також зазначити, що згідно слову „профетей” – говорити наперед, богослови поділяють пророцтва на *передбачуючі* та *попереджуючі*. *Передбачуючі* пророцтва, на їх думку, мають подвійну мету. Основна – вплинути на життя і поведінку тих, до кого вони звернені. Друга мета реалізується тільки тоді, коли пророцтва починають виконуватися, у зв'язку з чим у людей міцніє і зростає довіра до слова Божого. Інший тип – *попереджуючі* пророцтва, вважають богослови, відносяться чи безпосередньо до часу їх проголошення, чи до найближчого майбутнього (це в основному були заклики до святого життя в світлі пророцтв, які повинні звершитися). *Передбачуючі* пророцтва відносяться тільки до майбутнього, в них відображалось те, що Бог планував зробити. Аналізуючи пророцтва ми повинні знати, що в більшості випадків коли пророк говорить про майбутні події, він не застосовує майбутній час. Тут слід враховувати історичний контекст написаного, пам'ятаючи, що пророчі слова від імені Бога були звернені до певних людей в певний час. В будь-якому випадку, кажуть богослови, щоб вірно тлумачити ранньохристиянські пророцтва, слід детально перевіряти всі посилання на Старий Завіт. Щоб визначитись, про який тип пророцтв йде мова, потрібно також звернути увагу на вирази, які вказують на різні періоди часу. Наприклад, коли ми зустрічаємо вирази „в останні дні”, „день Господній”, „кінець віку” ми маємо справу з передбачуючими пророцтвами [23, с.63-65]. Для вірного розуміння пророцтв, богослов Рене Паш пропонує також враховувати методи, принципи та хронологічну послідовність їх виконання. До основних методів він відносить *буквальне* та *символічне* їх тлумачення (Христос – Агнець). При тлумаченні Об'явлення, наприклад, Р.Паш пропонує застосовувати „історичну” (Об'явлення як виклад історії церкви) та „футуристичну” позиції (майбутній суд, Армагеддон, прихід Христа), чому підпорядковані пророчі тексти. Під хронологічною послідовністю богослов бачить логічний розрив в часі початку і кінця спасіння (осада Єрусалиму – осада світового града; народження Сина – царювання Князя) [17, с.12-17].

Хотіли б зауважити, що між пророчими та апокаліптичними ідеями є різниця. Пророки, як свідчить аналіз, завжди мислили в термінології цього світу. Їх вісті, в більшості, вміщували протест проти соціальної, економічної і політичної несправедливості, але при цьому закликали до послуху і служіння Богу. Пророки бажали перетворення, а не знищення цього світу і вважали, що Царство Боже наступить в ньому. Кажуть, що пророк вірив в історію. Він вірив в те, що в історії і в подіях історії реалізується кінцева мета Божа. В деякій мірі пророка можна вважати оптимістом; він був переконаний, що все можна виправити, якщо люди будуть вірити в Бога. В уявленні авторів апокаліптичних книг, навпаки, цей світ уже неможливо виправити. Вони не вірили в можливість зміни існуючого стану і віщували знищення цього світу та створення нового, після того як цей буде повністю зруйнований помстою Божою. А тому авторів цих книг можна вважати песимістами, адже вони взагалі не вірили в можливість виправити існуючий стан речей. Правда, вони вірили в прихід Золотого віку, але лише після того, як цей світ буде знищений [1, с.5, 8-13].

Апокаліптична література – (гр. об'явлення), жанр, що стверджувався в біблійній чи апокаліптичній писемності, починаючи з останніх років перед Р.Х. Апокаліптична література, як вважає А.Мень присвячена метаісторії чи тайнам Божественного Промислу, що проявився в історичних подіях. Вона генетично пов'язана з писаннями пророків і деякі пророчі книги належать до цієї категорії [14, с.11-13]. В Новому Завіті до цього жанру відноситься *Малій апокаліпсис Євангелій* (Мт.24; Мк.13:3-37; Лк.21: 5-36) і *Об'явлення*

Івана. Апокаліптична література, за А.Менем, характеризується такими рисами: 1) вона в більшості анонімна чи псевдоанонімна; її автори не виступають подібно пророкам як активні учасники церковного та суспільного життя свого часу; 2) апокаліптики запобігають до складної символіки і алегорії, що вимагають їх тлумачення; їх писання насичені загадковими і вражаючими образами, інколи навіяними широкою фантазією Сходу; 3) автори апокаліптичної літератури люблять виражати своє вчення за допомогою символічних чисел; 4) в ряді творів апокаліптичної літератури відчувається вплив дуалізму і фаталізму, причому останній виявляється дуже сильно. Апокаліптики вірять, що весь хід світової історії передвизначений і тайновидцям надано право прочитати в небесних хартіях накреслені долі народів; 5) в апокаліптичній літературі велику роль відіграють образи духовних сил: ангелів і демонів; 6) в цьому типі літератури чітко визначена поляризація світових сил: добра і зла і їх протистояння. В багатьох книгах цього жанру спостерігається жорсткий детермінізм, ідея циклів [12, с.78].

Апокаліптика, таким чином – сукупність апокаліптичної літератури, яка досліджує таємниці кінця часів, вибухи історії і встановлення Месіанської ери. Окрім канонічної книги Даниїла апокаліптику представляють апокрифічні (псевдоепіграфічні) книги Єноха, 3-я книга Ездри, Апокаліпсис Авраама, Апокаліпсис Баруха, Заповіти Дванадцяти Патріархів [19, с. 77].

Враховуючи, що апокаліптична література насичена символікою, зрозуміти її, як ми думаємо, можливо лише тоді, коли ми знаємо мову символів. Це, відповідно, вимагає знання методів тлумачення символічних образів та понятійного апарату символіки. Богослов М.Тенні, наприклад, пропонує своє тлумачення символічної мови Об'явлення: *звір* – вселенська влада Риму; *навертання* – печатка, якою підтверджували папери в Римі; *Вавилон великий (блудниця)* – Рим [25, с.426-427].

Проведений нами аналіз сутності і призначення пророцтв та апокаліптичної літератури дозволяє зробити висновок, що головна увага в пророцтвах, про що зауважують ряд науковців, звертається на концепцію часу. Для апокаліптичної літератури якраз притаманна есхатологічна інтерпретація часу, що відображало, в першу чергу, соціальні катаклізми ранньодержавних суспільств на протязі цілого ряду поколінь (наприклад, ізраїльського). Аналіз цієї літератури свідчить, що найбільш характерною рисою старозавітного „пророчого часу” є зверненість у майбутнє, своєрідне „бачення” світу через призму прийдешніх есхатологічних звершень. Щоправда, бачення майбутнього відображалось різними пророками специфічно, в залежності від того, як вони оцінювали „настрої” епохи. В цілому ж, можна говорити про переважність песимістичного сприйняття пророками дійсності. Сьогоднішнє для них є цінним лише постільки, поскільки воно передбачає майбутнє, а печаль зміниться радістю, посланою Всевишнім [6, с.30-31]. Зауважимо, що есхатологія в її сотеріологічному аспекті пропонує спасіння як спробу подолати залежність від часу.

Першу згадку про „штучність” та змінний характер існуючого еону ми зустрічаємо ще в „Першоісай” (VIII ст. до н.е.), де головною рисою часу є напруження і тривале очікування глобальних есхатологічних катаклізмів (Див.: Іс.2:17,19;9:1-2). Взагалі ж, перша спроба обґрунтування орієнтації саме на майбутнє ми знаходимо в апокаліптиці „Другоісай” (Іс.41:23). В подальшому можна говорити про виникнення традиції характеризувати сьогоднішнє як „останні дні” з чіткою орієнтацією на майбутнє [22, с.31]. Ця тенденція прослідковується і в наш час на перетині 2-го та 3-го тисячоліть, і в першу чергу, – в есхато-месіанських течіях (адвентисти та єговісти). Такий підхід до есхатологічного розгляду часу ми спостерігаємо і в Об'явленні Івана Богослова, яке по праву можна назвати наріжним каменем „філософії майбутнього”. Зауважимо, що чи не більшість богословів під впливом футурологічних видінь викладених в „Апокаліпсисі” зображають Біблію як суцільне пророцтво [6, с.33-35]. Принагідно скажемо, що кн.Апокаліпсис, була написана в епоху актуальної есхатології і стала першою за часом новозавітною есхатологічною книгою, де в символічній формі описуються картини майбутнього зіткнення між „небесним воїнством” (сили світла) та „силами Антихриста” (сили темряви), пророкується „кінець

світу”, „страшний суд”, майбутнє Тисячолітнє Царство Боже, створення „нового неба” та „нової землі” [18, с.221]. Хоча є версії щодо двох дат написання книги – 2 пол. 68 – поч. 69 рр. та 96 р., більшість богословів схилиються до останньої дати [27, с.15; 21, с.167].

Існує багато тлумачень кн. Об’явлення, всі вони різні: богословські – конфесійно специфічні, з претензією на істинність; світські у більшості носять критичний характер. Дозволимо собі звернутися до деяких богословських тлумачень цієї книги. Зазначимо, що Об’явлення св. Івана Богослова чи Апокаліпсис, остання книга Біблії і єдина в каноні Нового Завіту, близька по жанру книга до книг пророків (22 глави). Була визнана канонічною на Гіппонському (393) та Карфагенському (397) Помісних соборах [2, с.676]. Щоб зрозуміти сутність викладеного в Об’явленні, слід, як ми думаємо, звернутись до зауважень Біллі Грема, що, по-перше, Іван – апокаліптист. Це означає, що він писав цю книгу символічною мовою, багатою на фантазію, де треба бачити дві основоположних ідеї: попередження про суд і надію на перемогу Христа над злом та встановлення вічного царства. По-друге, Івана, за Б.Гремом, слід вважати ще й пророком, який, на відміну від апокаліптиків (бачили можливості лише в майбутньому), закликав до каяття, віри і добрих справ. Хоча можливість встановлення царства Іван бачив лише в майбутньому, він, за цією тезою, закликав у переддень „кінця” удосконалювати світ [7, с.20-22].

Наскрізним символом, що проходить через всю книгу, є число 7 – знак повноти, що вказує на повноту божественних звершень в історії. Об’явлення, за А.Менем, розглядає історію у світлі вічності [14, с.249-251]. На думку екзегетів, зміст книги можна представити у формі трьох концепцій: 1) Об’явлення веде мову про події, які повинні відбутися в кінці історії; 2) автор зображує церковно-історичний поділ свого часу; 3) Об’явлення вміщує загальну модель самої сутності церковно-історичного процесу. Об’явлення свідчить, запевняє Мень, що Христос уже переміг; з моменту Його з’явлення розпочався есхатологічний період агонії зла, в якому вірні і святі повинні вистояти, перш ніж наступить Останній суд і Новий Єрусалим зійде від Бога з неба [14, с.252-254]. Богослов Вільям Хендріксон якраз бачить головне призначення книги в тому, щоб втішити переслідувану церкву, обіцяючи їй месіанське звільнення під час другого приходу Христа [377, с.8]. Це, власне, й робить явище другого приходу Христа головною темою Апокаліпсису [20, с.482].

Коли наступали кризові ситуації, люди знову і знову зверталися до цієї древньої книги, вважає А.Мень. День розплати, судний день, день справедливості – це категорії, каже Мень, які утримують людей від дурних вчинків. Актуальність книги, на його думку, в тому, що ця книга веде мову про кризу людського роду, кризу людської культури, незалежно від епох. Разом з тим, це книга надій, де на зміну темряві приходить світло. А.Мень вважає, що книгу краще називати Об’явленням Ісуса Христа, а не Івана. Це те, що Христос сповіщає людям. Апокаліпсис написаний в контексті битв і баталій, скоріше всього під впливом гонінь на християн [14, с.235-239]. Рон Роудз також притримується думки, що книга адресувалася тим, хто страждав від переслідувань, щоб дати їм надію, яка допоможе з терпінням перенести прийдешні випробовування [21, с.167]. Символи книги, за увагою А.Меня, не абстрактні, а попереджуючі: апокаліптичні вершники, що несуть насилля, війни, голод, смерть – це те, що буде – коли люди відступлять від добра і правди. Символічні сім Ангелів з чашами гніву, за А.Менем, – це не покарання Боже, а наслідки неправильного розвитку людства (отруєння світового океану, повітря, загибель всього живого). Відповідно, жінка, що кричить в родових муках в Апокаліпсисі – старозавітна церква, що повинна народити новий дух Христа Месії. Червоний дракон – Римська імперія, яка хоче проковтнути Дитя [21, с.239-244]. Кінець світу, для А.Меня, – перманентна реальність. Вона постійно відроджується. Коли рухнула Римська імперія, це був кінець того світу. Коли відбувалися інші катаклізми, кожний раз це був кінець, провіщений Апокаліпсисом. Будь-яка повторна епоха – апокаліптична, переконаний Мень. Так відбувається завжди, суд продовжується вічно [21, с.247]. Головна думка книги, в цьому контексті, що час приходу Христа близький. Щоб зрозуміти зміст книги, вважає богослов

Р.Спраул, слід зрозуміти мову біблійних пророцтв: пророків мало інтерсувала хронологія, майбутнє завжди розглядалось як те, що вже приближається; у біблійних пророцтвах між найближчим і віддаленим майбутнім існує певна напруга; віддалене майбутнє розглядається через призму найближчого майбутнього. Підхід, коли сьогоднішнє інтерпретується в світлі останніх днів та співвідношення сьогоднішнього з Царством Божим, отримав назву „телескопічного”, він вважається цінним тим, що знімається проблема хронології [24, с.125-127]. В цілому ж, вказівка на близький прихід інтерпретується посиленням на три ствердних заяви: 1) „скоро”; 2) „близько”; 3) „буде”, „прийде” (Об. 1) [24, с.131]. Поряд з цим підходом, змістовно в Об’явленні вимальовується і інше профетичне значення.

Так, слово „Об’явлення” (грецьк. *апокалюпсис*, *апокаліпсис* – Об.1:1) як і однокореневе дієслово *апокалюпто* сутнісно, як вважають Ф.Рінекер і Г.Майер, в Новому Завіті застосовується в значенні: „розкриття дорогоцінної, раніше невідомої таємниці” [2, с.676]. На думку А.Меня, „Об’явлення”, в той же час – це символічне зображення сутності історичного процесу, дії Примислу Божого в подіях церковної і світової історії. Враховуючи символізм книги, образи, картограми, і фантазійне зображення картин, вона написана за законами апокаліптичної літератури, яка веде свій родовід від пророків Єзекіїля, Даниїла, та апокрифічних апокаліпсисів міжзавітного часу.

Проблемним та дискусійним для богословів є питання відносно того, для яких часів написано Об’явлення, а у зв’язку з цим – і питання, на який час відносити „кінець світу”. У певній мірі відповідь на це питання ми знаходимо у протестантського богослова В.Хендріксона, який стверджує, що воно має, хоча й передбачує історію, подвійний характер. Книга, переконаний богослов, була написана не тільки для сучасників Івана, але й для віруючих усіх століть. Для захисту останньої думки Хендріксон застосовує наступні аргументи: 1) багато передбачень книги щодо таких знамень як печатки, труби і чаші настільки універсальні, що не можуть відноситися тільки до певного періоду часу, але й охоплюють різні століття, досягаючи великого кінця; 2) застосування цифри 7 (повнота) у посланнях до церков, говорить про те, що вони були написані як перестороги та втіха для християн всіх часів [27, с.10-11]. Відповідно, М.Тенні зауважує, що Об’явлення повністю присвячене пророцтвам, що пов’язані з майбутнім [26, с.427]. Думки, що ця книга є твором пророчим, а не апокаліптичним, також притримується Леон Морріс. Посилаючись на Об. 1:3. Іван, на його думку, застосував форму апокаліптичних видінь, щоб підтримати гониму церкву через обіцянку повернення Христа та вирішення Ним всіх проблем. Основний лейтмотив книги, вважає він, – віруючі будуть спасені через викупну смерть Христа, при другому приході, коли разом з тим будуть знищені сили зла [15, с.341-342, 347]. Думку про профетизм Апокаліпсису розділяє також П.Кліффорд, яка, у свою чергу стверджує, що книгу можна вважати „продуктом соціальної опозиції”. Вона написана в традиції пророків і повідомляє про події, які повинні ще відбутись в кінці історії [10, с.64]. Згідно Об’явленню, в контексті цього, з часу з’явлення Христа, почався есхатологічний період агонії зла, в яку Вірні і Святі повинні вистояти перш, ніж прийде суд і новий Єрусалим зійде від Бога з Небес (Об.21:2). Саме тому есхатологія Об’явлення включає тему, яка з перших століть Церкви розумілась по-різному. Мова йде про тисячолітнє Царювання Христа на землі і воскресіння праведників (Об.20:1-10). Це пророцтво, власне, і породило вчення хіліазму – міленіалізму¹ [13, с.323-327].

Різні точки зору щодо змістовної спрямованості книги „Апокаліпсис”: апокаліптична чи пророцька, скоріше всього – безпідставні. Ми переконані, що тут слід вести мову про поєднання цих підходів з одного боку та акценту на тому чи іншому моменті, коли мова йде про конфесійне тлумачення, або ж думку представників якоїсь школи – з іншого боку. Такий підхід ми аргументуємо, виходячи із різноспрямованості структурних частин книги,

¹ Міленіалізм (хіліазм) – вчення про Тисячолітнє Царство Христа

як певних символічних видінь Іван Богослова, де він робить спробу подати „кінець часів” через відповідну символіку.

Враховуючи тяжіння Івана Богослова до символічних образів, він акцентує увагу у своїх видіннях на цифрі „сім”(сім послань, сім печеток, сім труб, сім чаш); число сім, як знак повноти, що вказує на повноту божественних звершень в історії, проходить наскрізним символом через відповідну символіку, яка композиційно поділяє книгу на сім частин. Есхато-хіліастичний аспект структурно в книзі знаходиться в VI та VII частинах. В VI частині мова йде про сім ангелів і сім чаш гніву, які передують другому приходу Христа (Об. 15:1; 16:21). VII частина, яка має назву „Кінець часів” (Об. 17:1; 22:5) структурно поділяється у свою чергу на сім підрозділів: 1) суд над Вавилоном; 2) шлюб Агнця; 3) з’явлення Господа; 4) суд над звіриною і неправдивим пророком; 5) Тисячолітнє Царство; 6) останній Суд; 7) нове небо і нова земля.

Об’явлення задає апокаліптичну спрямованість уже у 1-му розділі фразою – „...час близький”. Зауважимо, що поняття „незабаром” є апокаліптичним біблійним терміном [14, с.16]. Апокаліптичне майбутнє в книзі приховане за сімома печатками, за якими таємниця майбутньої долі церкви і світу повна боротьби, катастроф, випробовувань і страждань (Об. 6). Символіка Апокаліпсису – есхатологічні вершники, печатки, демони – те, що передбачає проблеми, з якими зіткнеться церква у майбутньому [14, с.66-67].

Відомий проповідник Б.Грем, посилаючись на Об.6, в цьому контексті, переконаний, що опис в Об’явленні 4-х апокаліптичних коней з вершниками є відповідником першим 4-м ознакам кончини віку, визначених Ісусом в Мт. 24, як судів для світу. Перший кінь, у нього, символізує лжерелігію; другий – війну і мир; третій – голод та епідемії; четвертий – муки смерті та пекла. Чотири коні – білий, рижий, гнідий і блідий, на яких скачуть „чотири вершники апокаліпсису”, символізують, за переконаннями Грема, всі ті страхіття, які несе світу апокаліптичний кінець. Вони – символічна пересторога. Богослов бачить прояв цих вершників в глобальних проблемах сучасності [7, с.6-7].

Суд, гнів Божий в Апокаліпсисі також пов’язані з сімома ангелами, які трубними звуками сповіщають про знамення як покарання людства. Посилаючись на Об’явлення 11:15 про завершення історії, А.Мень стверджує, що кінець слід розуміти не в апокаліптичному, а в пророчому дусі. Він відкидає чистий лінійний підхід до історії: царство світу не вмерло зовсім, а замість нього виникло Царство Господа; пройшла трансформація світу, його перетворення, зміна [14, с.113]. А.Мень звертає увагу на те, що Апокаліпсис не буквально, а загальне пророцтво. А тому, коли настає падіння держав, що порушували права людей, це і є виконання пророцтв [14, с.181-182]. Якщо у 18-ти розділах книги в основному йде мова про крах цивілізації, катастрофах, які пожирає людство, яке сіяло зло, то починаючи з 19 розділу, ми спостерігаємо перехід від катастроф до описання Царства Божого. Кульмінацією Апокаліпсису є 20-ий розділ, оскільки тут мова йде про установлення Царства Божого на землі. Зразу зазначимо, що єдності у богословів щодо 1000-літнього царства немає. Такі отці церкви як Іринеї Ліонський, Юстин Мученик, Папій, Мефодій Олімпійський вважали можливим його існування по цю сторону історії. Августин же категорично відкидав цю ідею, вважаючи, що це період церкви. А.Мень, розглядає хіліастичні ідеї цілком у реформатському дусі. Він пропонує думку, що якщо люди відгукнуться на Божий заклик, апокаліптичні загрози не реалізуються; встановлене 1000-літнє царство автоматично переросте у царство вічності [14, с.198-201]. А.Мень, в цій площині, притримується вчення про еони. Кінець цього буття означає, для нього, перехід до іншого еону – по ту сторону буття, якому передуює знищення вогнем (озеро сірчане) зла, і де гріх буде випалений у людей. Нове небо та нова земля тут якби символізують новий всесвіт [14, с.206-209].

21-ий розділ книги – епілог і, разом з тим, вершина Апокаліпсису, адже тут мова йде про те, що буде по ту сторону історії, що є метою історії спасіння, або повної зміни світу. Виникнення нового всесвіту знаменує сходження Нового Єрусалиму. В 22-ому розділі книги Єрусалим зображується як новий рівень раю: якщо в Едемі було лише одне дерево життя, то тут їх багато, поряд із річкою життя як символу безсмертя. Об’явлення, на думку А.Меня, все ж таки книга

не апокаліптична; вона показує як розвиваються два гради, де історія закінчиться торжеством Граду Господнього, хоча й через катаклізми. Тут має місце не старозавітній апокаліптизм, впевнений він, а релігійний оптимізм [14, с.222-225]. При всій неоднозначності точок зору на апокаліптичний характер пророцтв цієї книги богослови Ф. Рінекер і Г.Майер пропонують зупинитись на такому узагальненні: „Об’явлення” веде мову про вічність, в якій одних чекає прокляття, а інших – життя в спілкуванні з Господом (Об.14:9, 21:11) [2, с.677- 678].

Як в науковців, так і в богословів немає однастайності як щодо структурних есхатологічних компонентів книги, так і того, чи вона апокаліптична чи пророцька. Різняться думки і в класифікаційних моделях методів тлумачення книги. Г.Геллей, наприклад, сюжетно поділяє книгу на дві частини: 1) глави з першої по третю – „те, що повинно бути найближчим часом, означає те, що було в часи Івана; 2) глави IV-XXII – „те, що відбудеться після цього, період – з того часу і до кінця. Вся книга пророча, зауважує Г.Геллей, вона була написана, щоб розкрити майбутнє [5, с.678-679]. Щодо тлумачення пророцтв, як і Об’явлення, богослови застосовують різноманітні моделі класифікації; раніше ми показали одну із класифікацій, яку пропонує як стандартну М.Еріксон: футуристична, претеристична, історична, символічна точки зору [9, с.973-974]. На думку протестантського богослова Генрі Геллея існує також чотири види тлумачення пророцтв: „Претеристичні”, „Історичні”, „Футуристичні” та „Спіритичні”. Претеристичні тлумачення, на заувагу Геллея, вважають, що Об’явлення описує події в період раннього християнства та становлення церкви в Римській імперії. Історичне тлумачення, відповідно робить акцент на тому, що книга написана для передбачення загальної картини всього періоду церковної історії, починаючи з часів Івана та його видінь і до кінця світу. Вона являє собою панораму, серію картин, що зображують періоди і значні риси боротьби церкви і кінцевої перемоги: „Видіння віків”, „Опис великих епох і криз церкви”. Футуристичні тлумачення, за класифікацією Геллея, основну увагу зосереджують на часі приходу Христа і кінці світу. Спіритичні пояснення відокремлюють в книзі образне від всіх історичних подій – від днів Івана, чи кінця часу, або подій між ними. Все це пропонується у вигляді видимих подій. Г.Геллей пропонує при тлумаченні Об’явлення використовувати комбінацію історичного і футуристичного методів, тобто передбачення, які являють події епохи церковної історії, де деякі видіння передбачають важливі зрушення чи перевороти останніх днів, а деякі – можливо відносяться до обох періодів, де ранні, можливо є більш типічними і пророчими і передбачають наступні часи. Головна ж мета книги, каже Геллей, – є передбачення майбутнього. Враховуючи, що більшість подій в Апокаліпсисі відносяться до останніх часів він рекомендує мати це на увазі при їх тлумаченні.

Меріл Тенні щодо тлумачення Об’явлення також застосовує методику, яку пропонує М.Еріксон, однак використовуючи ідеалістичний метод, розглядає Об’явлення як символічну картину перманентної боротьби добра зі злом. При цьому він, з позицій історизму, називає Об’явлення календарем подій, написаних наперед. Застосовуючи футуристичний метод М.Тенні окреслює період Великої скорботи семи роками, які передують приходу Христа та відповідні нашій ері. М.Тенні зауважує, що при тлумаченні періоду Тисячолітнього Царства, слід застосовувати есхатологічний підхід (сприймати тисячу років буквально чи образно; вона передує приходу, чи слідує за ним) з позицій *постміленіалізму* (переносне значення царства); *аміленіалізму* (ототожнення з віком церкви) і *преміленіалізму* (тисячоліття буде буквальним після приходу Христа) [26, с.431-435].

Тлумачення Об’явлення з позицій ідеалізму, претеризму, історизму та футуризму проводить також богослов Роберт Гандрі, звертаючи увагу на те, що тут застосована одна із форм апокаліпсисів – видіння; по-друге, в центрі пророцтв Івана, на його думку, знаходиться есхатологічне торжество Христа над антихристиянськими силами, яке розпочинаються Великою скорботою та отримує кульмінацію в другому приході і досягає завершення остаточно в встановленому Божому Царстві [4, с.447-449]. Застосовуючи метод ідеалізму, Р.Гандрі відкидає віщувальний зміст символів Об’явлення і зводить зміст пророцтв до умовного зображення боротьби між добром (церква) і злом (язичництво). З претеристичної

позиції богослов зводить книгу Об'явлення до двох есхатологічних періодів: а) гоніння на християн, що вже відбулося в Римі; б) виправдання християн завдяки очікуваному приходу Христа. Істористи, за Р. Гандрі, також інтерпретують Об'явлення як символічне передбачення історії церкви від апостольських часів до другого приходу і останнього суду. Зняття семи печаток у них символізує падіння Риму; символ саранчі, що виходить з безодні, символізує папство (думка діячів Реформації). Істористи, притримуючись позиції постміленіалістів та аміленіалістів вірили, що Царство наступить за рахунок навернення всіх у християнство, що відкидає ідею тисячоліття. В контексті футуристичних ідей та притримуючись поглядів преміленіалістів, Р. Гандрі вважає, що Іван бачив у своїх видіннях буквально царювання Христа в 1000 років при Його поверненні на землю [4, с.450-452].

Богослов Д.Ледд переконаний, що Об'явлення є не просто есхатологічною книгою, це пророцтво про події близького майбутнього в останні дні, які будуть супроводжувати прихід Христа [11, с. 709]. У приході Христа Д. Ледд бачить два боки: негативний (символічне знищення) і позитивний (спасіння). Аналізуючи Об'явлення, Д.Ледд веде мову про наступні події, пов'язані з приходом Христа: два воскресіння, підхоплення церкви, Тисячолітнє Царство, нові небо і землю. Тисячолітнє Царство, у Ледда, перманентно переходить у нове небо і нову землю, що символізує вічність, де центром землі стає Єрусалим [11, с.719-721].

Дещо інше тлумачення Об'явлення пропонує „Євангельський словник”. Його автори впевнені, що тут представлена двохстадійна есхатологія, в якій Христос: а) сьогодні сидить на престолі; б) і повернеться щоб виконати Свої обітниці. Вони пропонують думку, що домінуючим сотеріологічним терміном Об'явлення все ж таки є „життя”, яке можна отримати, вистоявши у вірі, а не смерть цивілізації. За словником, есхатологія Об'явлення схематично виглядає так. Після череди природних бід наступить короткий період, коли Антихрист буде володарювати на землі (хоча слово „Антихрист” в Об'явленні відсутнє). Знаки Божого гніву (труби, чаші) звістять про повернення Христа, після чого наступить загальне воскресіння і суд; Тисячолітнє Царство для випробування вірних та остаточне знищення зла: дракона, звіра, Антихриста, пекла, смерті, нечестивих; вічне царство Бога і Христа. У словнику звертається увага на те, що Об'явлення використовує загальноприйняті уявлення есхатологічного плану, які є в Євангеліях, не додаючи нічого нового, окрім символіки [8, с.688-689].

Есхатологічні картини, що ми знаходимо в Апокаліпсисі Івана Богослова, сюжетно, як ми думаємо, можна представити двома періодами: а) той, що передувє приходу Христа з певними ознаками та діями; б) прихід Христа та есхатологічне завершення історії.

Висноки. Аналіз пророцтв та пророчої і апокаліптичної літератури дозволяє зробити такі узагальнення:

1. Есхатологія базується на стародавній та новозавітній апокаліптиці та має соціальне призначення – запропонувати ідеальний суспільний вимір для обраних в позаземному вимірі у кінці людської історії.
2. Есхатологічні ідеї мали найбільшу популярність у кризові періоди та знаходили своє вираження в різноманітних пророцтвах про есхатологічне майбутнє.
3. Між пророчими та апокаліптичними ідеями є суттєва різниця. Пророки мислили в земній термінології, їх вісті вміщували протест проти несправедливості; вони бажали перетворення, а не знищення цього світу. Автори апокаліптичних книг не вірили в можливість зміни історичного стану, віщували його знищення та створення нового на згарищі історії.
4. Існує різна методологія тлумачення процесів. Для їх розуміння слід знати символічну мову текстів та біблійних образів.

Література

1. Баркли Уильямс. Толкование Откровения Иоанна / Уильямс Баркли. – БСП, 1996. – 437 с.
2. Библиейская энциклопедия Брокгауза / Фронтц Ринкер, Герхард Майер. – Christliche Verlagsbuchhandlung Paderborn, 1999. – 1088 с.
3. Гайслер, Норман Л. Энциклопедия Христианской Апологетики / Гайслер, Л.Норман. – Санкт-Петербург, 2004. – 1184 с.

4. Гандри Р. Обзор Нового Завета: Пер. с англ. / Р.Гандри. – СПб., 2001. – 493 с.
5. Геллей Генри. Библиейский справочник / Генри Геллей. – Санкт-Петербург, 1996. – 859 с.
6. Гопченко П.Г. Критика религиозных концепций о „конце мира”. Социальные истоки и идейная сущность христианской есхатологии / П.Г.Гопченко. – Киев-Одесса, 1979. – 192 с.
7. Грем Билли. Четыре всадника Апокалипсиса (Откровение Иоанна Богослова) / Билли Грем. – Христианский мост, 1992. – 277 с.
8. Евангельский словарь библиейского богословия / под. ред. Элуелла Уолтера: В 2 т. – Санкт-Петербург, 2002. – Т.2. – 1232 с.
9. Эриксон Миллард. Христианское Богословие / Эриксон Миллард. – Санкт-Петербург, 1999. – 1088 с.
10. Клиффорд П. Последнее время: История вопроса: Пер. с англ. / П.Клиффорд. – СПб., 2000. – 219 с.
11. Ледд Д. Богословие Нового Завета: Пер. с англ. / Д.Ледд. – СПб., 2003. – 800 с.
12. Мень Александр. Библиологический словарь. В 3 т. / А.Мень. – М., 2002. – Т.1. – 608 с.
13. Мень Александр. Библиологический словарь. В 3 т. / А.Мень. – М., 2002. – Т.2. – 560 с.
14. Мень Александр. Читая Апокалипсис. Беседы об откровении святого Иоанна Богослова / А.Мень. – М., 2005. – 556 с.
15. Моррис А. Теология Нового Завета / А.Моррис. – СПб., 1995. – 391 с.
16. Паулин Д. Что Библия говорит о последнем времени: Пер. с англ. / Д.Паулин. – Заокский, 1999. – 224 с.
17. Паш Рене. Второе пришествие Иисуса Христа / Р.Паш. – Миссия „Вестник мира”, 1995. – 287 с.
18. Релігієзнавчий словник / За ред. професорів А.Колодного і Б.Лобовика. – К., 1996. – 392 с.
19. Религия: Энциклопедия / сост. и общ. ред. А.А.Грицанов, Г-В.Синило. – Мн.: Книжный дом, 2007. – 960 с.
20. Рогозин Павел. Тайны Апокалипсиса: Пособие для библиейских класов, курсов и школ, богословських факультетов и семинарий / Павел Рогозин. – Корнталь, 2003. – 432 с.
21. Роудз Рон. Популярная Библиейская Энциклопедия / Рон Роудз. – Александрия, 2006. – 277 с.
22. Рутерфорд И. Коммерция / И.Рутерфорд. – Нью-Йорк, 1932. – 185 с.
23. Самостоятельное изучение Библии. – Чаттануга, Теннеси (США), 1990. – 74 с.
24. Спраул Р.Ч. Что говорил Иисус о последних днях: Пер. с англ. / Р.Ч.Спраул. – СПб., 1999. – 252 с.
25. Тенни Меррил. Обзор Нового Завета / Меррил Тенни. – М., 1998. – 473 с.
26. Тенни Меррил. Теология Нового Завета / Меррил Тенни. – СПб., 1995. – 435 с.
27. Хендриксон В. Побеждающие силой Христа: Пер. с англ. / В.Хендриксон. – Мн., 2004. – 264 с.

Vitaly Dokash

The social nature of eschatology in the apocalyptic and prophetic literature

In article analyzes the characteristics of modern prophecies, their purpose and methods of implementation. A comparative analysis of prophetic and apocalyptic literature, its symbolic system. Determine the social character of eschatological ideas and their interpretation of apocalyptic sources. Proposed methodology varied interpretations of the structural components of Revelation and its symbolic language.

Keywords: eschatology, soteriology, prophet, prophecy, prophetic literature, apocalyptic literature, the Messiah, Revelation.

Виталий Докаш

Социальный характер эсхатологии в апокалиптической и пророческой литературе

В статье анализируются современные характеристики пророчеств, их назначение и способы реализации. Проводится компаративный анализ пророческой и апокалиптической литературы, ее символическая система. Определяется социальный характер эсхатологических идей и их интерпретация в апокалиптических источниках. Предлагается разнообразная методология толкования структурных компонентов книги Откровения и ее знаковая речь.

Ключевые слова: эсхатология, сoteriology, пророк, пророчества, пророческая литература, апокалиптическая литература, Мессия, Откровение.